

עזרא ונחמיה

עזרא "איש הרוח" (458 לפנה"ס) - מעמדו, סמכויותיו ופעולותיו השונות:

רקע - המצב ביהודה ערב בואו של עזרא -

כ-80 שנה לאחר שהגיעו שבי ציון ליהודה ובראשם זרובבל, והקימו את בית המקדש השני, הגיע עזרא יחד עם קבוצה קטנה של עולים מבבל בשנת 458 לפנה"ס.

מעט מאוד ידוע על התקופה שמסיום בניית בית המקדש ה-2 ועד לעליית עזרא ליהודה. ידוע שזאת הייתה תקופה אפורה של חוסר התלהבות, ירידה במתח הרוחני וטמיעה חזקה בקרב עמי הארץ. היה זלזול בקיום מצוות. נשואי תערובת עם נשים נכריות היו נפוצים בעיקר בקרב שכבות גבוהות של עשירי יהודה וכוהנים המשרתים במקדש, שנהגו כך לחזק את קשריהם הכלכליים עם שאר העמים שישבו בארץ. מבחינה דתית אי קיום תורת ישראל ונשואי תערובת נחשבו להדרדרות מוסרית. מיהו עזרא ומה מעמדו- עזרא בן שריה היה בן למשפחת כוהנים גדולים (משושלת אהרון הכהן). לשמו נוסף הכינוי סופר. לכינוי זה שני הסברים:

סופר - יועצו של המלך המסוגל למלא שליחות דיפלומטית ובקיא בכמה שפות. בעל משרה גבוהה בחצר המלך הפרסי.

1. סופר - סופר מהיר בתורת ה', מומחה בהעתקת ספרי תורה וידוע לפרשם.

היהודים שנשארו בבל היו מתכנסים בבתי כנסת לקרוא ולפרש את התורה. לימוד התורה הפך לעניין מרכזי בחיי הגולים, וגבר הצורך בספרי תורה שהיו נכתבים על קלף בכתב יד. החידוש של עזרא היה שהכניס את הכתב המרובע הארמי (הכתב בו אנו משתמשים היום) כדי להאיץ את מלאכת הכתיבה, כך הופצה התורה בקלות והקריאה הפכה לקלה יותר. עזרא היה אחד ממנהיגי הרוחניים של העדה היהודית בבל.

מדוע עלה ליהודה- עזרא עלה ליהודה בראש קבוצה של 1500 משפחות עולים מקרב הכוהנים והלוויים, לאחר ששמע על הירידה הרוחנית בקרב שבי ציון והחליט לתקן את המצב ביהודה. הוא פנה למלך פרס (ארתחששתא) ששלט באותה תקופה ואליו היה מקורב. המלך שסבל ממרידות בסטראפית עבר הנהר הסכים לחזק ביהודה גורמים הנאמנים לו, ולכן הסכים לשליחתו של עזרא.

סמכויותיו של עזרא-עזרא קיבל רשיון נרחב מארתחששתא, מלך פרס, ושימש כשליח המלך ביהודה.

הסמכויות:

- מינוי שופטים ודיינים ביהודה.
- רשות לחבר חוקה ליהודים על פי התורה.
- רשות להטיל עונשים (אפילו מוות) למי שאינו מקיים חוקותיו.
- להביא כלי כסף וזהב מאוצר המלכות ותרומות יהודי בבל לבית המקדש.
- לקנות בהמות לקורבנות.
- לשחרר את הכוהנים והלוויים העוסקים בפולחן מתשלום מסים.

מטרותיו של עזרא -

מאבק בנשואי התערובת על ידי גירוש הנשים הנכריות.

1. הפצת התורה בקרב העם ביהודה.

2. הפיכת חוקי התורה לחוקי יהודה.

פעולותיו של עזרא -

קריאת התורה פרושה הפצתה והפיכתה לחוקת יהודה-

א. עזרא הביא עמו את התורה כפי שהייתה מקובלת ומובנת על ידי גולי בבל. בארץ היה מקובל נוסח ישן יותר של התורה (נוסח שקדם לחורבן הבית ה-1). זאת אומרת שנוצרו שני נוסחים לתורה, עזרא ראה את צורך לאחד את הנוסחים לתורה אחת. לעזרא הייתה בעיה לבצע זאת בגלל שבארץ רק למעמד הכהנים היה את הידע וההבנה של התורה והם שמרו בסוד את התורה לעצמם כדי לשמור על מעמדם הרם.

ב. עזרא הנהיג הקראת התורה בציבור בכל יום שני, חמישי ושבט על ידי סופרים שבאו מתוך העם, הפיצו ופרשו את התורה כדי שתובן ותהיה מוכרת לכל העם. (מעמד הסופרים מתחזק כך לצד מעמד הכהנים).

ג. העם בארץ גם לא הקפיד לקיים מצוות לכן מינה עזרא שופטים ודיינים כדי להחדיר את שמירת חוקי התורה לתודעת הישוב היהודי בארץ.

1. גירוש הנשים הנכריות ואיסור על נישואי תערובת-

אחת הפעולות הקשות לביצוע הייתה גירוש הנכריות. בסוף ספר עזרא קיימת רשימה של המשפחות שצריכות לגרש את הנשים. הוא ידע שלא יוכל לדרוש גירוש מייד ולכן נקט בדרך מתונה, הוא קרא להקמת ועדות שתבדוקנה כל מקרה לגופו. עזרא טען שצריך לגרש נשים נכריות כי יש איסור חיתון עם עמים עובדי אלילים או עמים שפעלו נגד ישראל מהתורה. הרשימה אינה כוללת את כל העמים שעימם התחתנו היהודים בתקופתו ולכן מוסיף לאיסור מהתורה גם את הסיבה שחורבן הבית הראשון והריסת בית המקדש נעוץ בנשואי תערובת, ולכן יש להבדל מהנוכרים כולם, בין השאר ע"י גירוש נשים נכריות. אם העם יטמע בעמים זרים, הוא לא יוכל לרשת את הארץ, ויהיה צפוי לעונשים נוספים.

דרך שכנוע נוספת הייתה אקט האבל - עזרא קרע את בגדיו, מרט את שערות ראשו ונפל ארצה בוכה על סירוב העם לגרש את נשותיו הנכריות. המעשה הרשים מאוד את הנאספים ושכנע אותם שעזרא אכן פוחד מאוד לעתיד לקרות לעם באם לא יגרש את הנכריות מקרבו.

שתי הגישות להגדרת הזהות הבאות לידי ביטוי בויכוח על גירוש הנשים הנכריות - שתי הגישות הן

הבדלנית מול האוניברסלית.

תקופת שיבת ציון ועזרא ונחמיה יצרה חברה יהודית חדשה הרוצה להבנות מחדש ביהודה לאחר שנים בגלות. חברה זו התבלטה בבעיות קיום יסודיות כמו מי ישתייך אליה, מה יהיו יחסיה עם העמים השכנים וכמובן התלבטות בשאלת הזהות היהודית (מיהו יהודי).

שאלת הנשים הנכריות ממחישה את התלבטות העם בשאלת הזהות היהודית.

הבדלנים - בראשם עזרא ונחמיה. רואים בעם "זרוע קודש שחייב להיות מובדל מתועבת העמים הנכריים

מטעמים דתיים."

עזרא רצה לגרש את הנשים הנוכריות מקהל ישראל. נישואים עם נשים נוכריות התרחשו בעקבות מגעים כלכליים וחברתיים בין ישראל לעמים הנוכריים שישבו בארץ. על פי עזרא, טיהור העם מהנשים הנוכריות יבטיח:

1. שמירה טובה יותר על חוקי התורה.
2. יהווה אמצעי לשמירה על קיומו של העם בעתיד.
3. אם לא ימנעו בישראל מנישואי תערובת, אלוהים יעניש את העם קשות.
4. לעם היהודי לא תהיה תחייה לאומית ורוחנית אם לא יתבדל מעמי הארצות.

בולט במיוחד היה הסירוב של עזרא ונחמיה אחריו לחיתון יהודים עם השומרונים, שבתקופה זו התנהגו כיהודים לכל דבר (יש הוכחות שיהודי מצרים ראו בשומרונים יהודים). יחס הבדלנים למתייחדים היה חשדני ביותר. תומכי הבדלנות העדיפו להקים מחיצה בין יהודה לשכניה תוך הבלטת הייחודיות של העם היהודי, ולכן הורו על גירוש הנשים הנוכריות ובהמשך על איסור חיתון על הנוכרים. סיבה נוספת שהייתה לעזרא לגרש את הנשים הנוכריות היו מטעמים פוליטיים - על פי רשימת השמות של מחוייבי גירוש הנשים בסוף ספר עזרא ברור שלא הייתה יכולת או כוונה לגרש את כל הנשים אלא להשתדל לנקות את האצולה היהודית, כוהנים המשרתים בבית המקדש ועשירים. כוחם של אותם אנשים היה בקשר שיצרו עם אצילי ושליטי הארץ הנוכרים, חובת הגירוש פגעה במעמדם השלטוני ביהודה ובמילא העצימה את מעמדם של הבדלנים.

האוניברסלים - במגמה זו תמכו הנביאים, הכוהנים המשרתים במקדש ועשירי העם.

סיבה דתית - נישואים עם נשים נוכריות לא נתפסו בעיניהם כחטא מהתורה כיוון שהתורה מונה עמים מאוד מסויימים שאין להתחתן עימם. הם דגלו בהתקרבות לשאר העמים והתייחסו באהדה למתייחדים שכן מבחינה דתית ראו את ה' כאלוהי כל העמים ורצו לקרב כל מתייחד או מתגיירים אל היהדות כיוון שהגאולה נתפסה בעיניהם כגאולת העולם כולו ולא רק גאולת העם היהודי. סיבה פוליטית - לעשירי העם ולכוהנים המשרתים במקדש היו יחסים כלכליים ושלטוניים שנתמכו בנישואים עם משפחות שלטון נוכריות בארץ. איסור החיתון עמם פגע בקשרים הללו.

נחמיה איש המעשה (445 לפנה"ס) - מעמדו, סמכויותיו ופעולותיו השונות:

נחמיה היה שר המשקים של מלך פרס, היה מקורב למלך, ומחזיק משרה זו גם השפיע על המלך. כששמע על חורבנה של ירושלים נטש את משרתו וקיבל ממלך פרס (ארתחששתא) רשות לעלות לירושלים ולהצילה מהחורבן.

סמכויות שקיבל מהמלך - נתמנה כפחה יהודה כראוי למעמדו ויצא בלוויית צבא למלא את המשימה. משרת הפחה (מושל יהודה) כלל אפשרות:

1. להעזר בכוח צבאי פרסי.
2. לגבות מסים.
3. להשתמש בכספי אוצר המדינה לשם ביצוע מטרותיו.
4. לנהל את יהודה.

נחמיה פעל ביהודה כפחת יהודה החל משנת 20 למלך ארתחששתא ה-1 (445 לפנה"ס) וסיים את תפקידו הראשון ביהודה בשנת 32 למלך (432 לפנה"ס).

הנסיבות למינויו של נחמיה לפחת יהודה -

1. נחמיה חש שחובה עליו לעזור לעזרא לבסס את מעמדה של תורת היהודים ביהודה.
2. נחמיה ידע שללא מעמד של מושל יקשה עליו לפעול בקרב היהודים וכן להדוף התקפות והלשנות העמים הנוכרים, לכן מבקש ומקבל מעמד של פחה ורשיון לחדש את חומות ירושלים וכן צבא להגנתו.

פעולותיו של נחמיה ביהודה -

לנחמיה הייתה מטרה להפוך את ירושלים למרכז דתי ולאומי של היהודים. הוא תכנן לבנות את חומות ירושלים, לאכלס אותה בתושבים, לארגן מחדש את עבודת הפולחן במקדש ולבטל את המסחר בשבת בעיר. בניגוד לעזרא שפעל בדרכי שכנוע, נחמיה מנצל את מעמדו כפחה על מנת לנקוט באמצעים מדיניים וכפייתיים כדי להשיג את יעדיו.

1. בניית חומות ירושלים - החומות נבנו על פי ספר נחמיה במשך 52 יום וע"פ יוסיפוס שנתיים וארבעה חודשים. בכל מקרה מדובר בבנייה מהירה למרות שרבות המשפחות שלא השתתפו בבניית החומה מפאת חוסר עניין או מפאת קשיים כלכליים. ההשלכות של בניית החומה - העצים את האיבה עם הנוכרים, חיזק את המגמה הבדלנית וחיזק את מעמד יהודה והיווה סמל לתחייה לאומית.
2. ארגון מחדש של עבודת בית המקדש - ארגון העבודה במקדש כללה התנגדות ישירה עם הכהן הגדול אלישיב, שהשתלט על המקדש ומקורות הכנסתו. נחמיה החזיר את משפחות הכוהנים המודחות לתפקידיהן, חידש את מעמדות הלויים ומינה פקידים חדשים על אוצרות המקדש.
3. אכלוס ירושלים - יהודים לא רצו לגור בירושלים, כיוון שהיתה הרוסה ולא הייתה בה פרנסה, לכן דרש נחמיה מהכוהנים והלויים לגור בירושלים ונתן להם תפקידים בבית המקדש, נחמיה הכין להם בתים להתגורר בירושלים ודאג שהעם ייתן להם תרומות כדי שלא יצטרכו לעבוד לפרנסתם, כמו כן נתן להם פטור ממיסים. בנוסף ערך נחמיה הגרלה בין התושבים, מי יעבור לירושלים וכל משפחה עשירית חוייבה לעבור לגור בירושלים, כדי שיהיה ייצוג בירושלים לכל האומה.
4. איסור המסחר בירושלים - נחמיה פעל נגד הרוכלים וכנגד עשירי העם שהיו נוהגים להביא סחורה לירושלים בשבת, ושם את הלויים כשומרים על הפתחים למניעת סחר בשבת. ירושלים כמרכז דתי חייבת לשמש דוגמה.
5. גירוש הנשים הנוכריות - נחמיה תמך בכל אשר פעל עזרא בעניין גרוש הנשים הנוכריות, לא רק כדי לשמור את "גזע הקודש", אל גם כדי להבדיל ולהוקיע את האופוזיציה היהודית לפעולותיו. (משפחות היהודיות הקשורות בחיתון עם משפחות חשובות במחוזות שכנים המתנגדות לפעולותיו והמנסות לפגוע במעמדו כלפי השלטון הפרסי.)
6. רפורמות סוציאליות - המוני דלת העם פנו לנחמיה בטענה שהם מלווים כסף מהעשירים ונאלצים בתמורה למשכן את עצמם וכך הופכים הם לעבדים. נחמיה אסר על הפיכת היהודים לעבדים משלושה טעמים:

1. איסור מהתורה - חוב שלא נגבה 7 שנים, נשמט ואי אפשר לשעבד עבדו.
2. אובדנם של חלק מהעם, כיוון שהופכים הם לעבדים, יוצאים הם מכלל ישראל.

3. תמיכה של דלת העם במאבקיו של נחמיה בנוכרים - עמידתו של נחמיה לצד העניים הופכת אותו ואת מעשיו בתחומים אחרים לרצויים.

7. האמנה (כתב התחייבות). נחמיה הבין שכדי להצליח במפעל הרפורמות שלו עליו לכרות חוזה בין עם ישראל לאלוהיו בטקס מרשים ובהתחייבות ראשי העדה. על האמנה חתומים 84 ראשי אבות, כוהנים ולוויים. האמנה מפרטת-

1. איסור חיתון עם עמי הארץ.
2. איסור מסחר בשבת.
3. שמיטת קרקעות וכספים בשנה שביעית.
4. תקנות לקיום המקדש ומשרתיו (תרומת שליש השקל, קורבן עצים, ביכורים, בכורות, חלה תרומה ומעשרות).

משמעות האמנה - חתימה על מסמך מחייב יצרה התחייבות כלפי המשך מפעלו של נחמיה גם לאחר שחזר לפרס. למרות שחלק מהוראותיו לא קוימו לאחר שובו לפרס ולכן נאלץ נחמיה לשוב ליהודה שוב כדי לחדש הוראותיו. נחמיה רצה שהיהודים יחיו לפי רוח חוקת משה, ובעצם יצר חוקה המפשרת בין המציאות לחוקי התורה וכוללת מצוות שאינן מהתורה משום שהמציאות לא תאמה את תקופת התורה. מטרתם של עזרא ונחמיה לא הייתה רק לפרש את התורה, אלא הם רצו לכנס את המקורות לספר אחד ולחתום את התורה.

מי היו המתנגדים העיקריים לנחמיה ומה היו המחלוקות ביניהם ?

מקרב היהודים -

נועדיה הנביאה ונביאים נוספים שאינם נזכרים בשמם. שכניה בן ארח ויהוחנן בנו. אלישיב כוהן גדול ויידע בנו וכן יהודים הנשואים לנשים נוכריות.

הסיבה למחלוקות ביניהם-

א. פעולתו של נחמיה פגעה באצולה היהודית .

1. לנחמיה הייתה סמכות מהשלטון הפרסי ולכן ירד כוחה של האצולה היהודית הן החילונית והן של הכוהנים הקשורים למקש ובמיוחד נפגע מעמדו של אלישיב הכוהן הגדול.
2. האיבה בין נחמיה למנהיגי הנוכרים שבמחוזות הסמוכים פגעה בקשרים שהיו לאצולה היהודית עם האצולה הנוכרית.
3. נחמיה כנציג יהודי בבל ומטרותיו משרתות את מטרות יהדות בבל שסתרו את המטרות המקומיות של אצילי יהודה.
4. שחרור העם מעול חובות ומשעבוד פגע בכבודם ובמעמדם ובכיסם של האצולה היהודית.

ב. ניגודי השקפות בחברה היהודית-

בחברה היהודית רווחו שתי השקפות בדלנות מול אוניברסליות. הבדלי ההשקפות הללו כונו "ריב המפלגות".

הזרם האוניברסלי - שנציגיו היו מתנגדי עזרא ונחמיה, האמינו שה' הוא אלוהי כל העמים, הוא בורא עולם, ועם ישראל נבחר כדי שיהיה אור לגויים. ירושלים תהפוך מוקד משיכה לכל העמים והגאולה הלאומית יהודית היא תנאי לגאולת כל העמים .

הזרם הבדלני - שנציגיו היו עזרא ונחמיה, יהודי בבל והכוהנים והלוויים, החרדים לדבר ה', האמינו שבחירת ישראל ע"י ה' נעשתה כדי להבדילו מן הגויים. עם ישראל הוא קודש ואסור לו להטמע בקרב העמים הנוכריים. ליהדות אין עניין בגיור או בהתייחדות שפוגעות ב"זרע הקודש".

מקרב הנוכרים -

סנבלט החורוני - מושל שומרון, בניו נקראים בשמות יהודיים דליה ושלמיה, מכאן שהיה שומרני שהאמין באלוהי ישראל, הכיר בתורה וקיים את חוקותיה .

טוביה עבד עמוני - יהדותו של טוביה עולה משמו, והכינוי עבד עמוני הוא או כינוי בוז וגנאי, או שהיה "עבד המלך" כינויו של פקיד מלכותי. העמונים ככלל היו אסורים לחיתון עם יהודים כבר מהתורה. כנראה שמגוריו של טוביה היו בעמון. למשפחת טוביה היה מעמד חשוב ביותר ביהודה .

גשם הערבי - גם הוא עומד בראש מחוזות ועמים הגובלים עם יהודה באיזור אדום. גשם היה שליט שבטי קידר ושלטונו כלל את המדבריות שבין ישראל למצרים ובחצי האי ערב .

האשדודים - תושבי החוף הדרומי של ארץ ישראל, לא ברור מי מנהיגם , אך ברור מספר נחמיה שהבעיה עם האשדודים הייתה ריבוי בנישואין עם נשים אשדודיות.

הסיבה למחלוקות ביניהם -

הופעתו של נחמיה ביהודה כשליחו של מלך פרס, התחזקותה של יהודה וביצור ירושלים עוררו את חששם של המושלים שיעורערו יחסי הכוחות הקיימים בארץ ישראל ומעמדם יפגע. משום כך עשו שכני יהודה יד אחת בנסיונם לחבל בפעולות נחמיה בעיקר באלה שהיה להן חשיבות מדינית .

המחלוקת העיקרית הייתה עם השומרונים, אשר ראו עצמם כיהודים האמיתיים שיתקנו את דרכיהם של היהודים האחרים. הם כינו את עצמם "שומרים" ולא "שומרונים". הבדלנים שמבין היהודים ובראשם עזרא ונחמיה לא הסכימו לקבל את השומרונים כחלק מהעם היהודי וסרבו לשתפם בבניית חומת ירושלים (יהודי מצרים כן הכירו ביהדותם של השומרונים). שיאו של הקרע היה שבסוף התקופה הפרסית הקימו השומרונים בית מקדש בהר גריזים שבשומרון.

לבסוף החמיר הפילוג בין שני הזרמים בחברה היהודית בעקבות מעשיהם של עזרא ונחמיה, הזרם האוניברסלי לפיו כל העמים יכירו באלוהי ישראל, מול הזרם הבדלני הדוגל בקדושת עם ישראל וייחודו כלפי שאר העמים .

ידם של הבדלנים הייתה על העליונה כפי שניתן ללמוד מהאמנה עליה חתם הישוב היהודי על כל פלגיו בקשר לחוקים בדלנים שמייחדים את היהודים משאר התושבים. האמנה כללה סעיף האוסר חיתון עם נשים נוכריות.

מה היו דפוסי ההנהגה שעוצבו בתקופת שיבת ציון ובתקופת עזרא ונחמיה :

הכהן הגדול - בראשית תקופת שבי ציון (כשהעולים הגיעו מבבל ליהודה כדי לבנות את המקדש) נמצאים בהנהגה זרובבל (מבית דוד) כמנהיג חילוני אירגוני ויחד עמו יהושע בן יהוצדק כמנהיג דתי רוחני . במשך השנים הפך הכהן הגדול לאישיות המרכזית ביהודה ונעלמה המנהיגות החילונית מבית דוד. בידי הכהן הגדול היו מרוכזות רוב הסמכויות הדתיות והחילוניות .

לפני בוא נחמיה, פעל ביהודה הכוהן הגדול אלישיב אשר שלט שלטון מוחלט ביהודה כפי שפרס עוודדה בכל ערי המקדש האחרות באימפריה. הוא נקשר בקשרי חיתון ומסחר עם טוביה, יהודי שחי בעמון וכן עם סנבלט מושל שומרון ובתקופתו הייתה להם השפעה על הנעשה ביהודה .

נחמיה שהיה פחה מטעם מלך פרס הפחית מכוחו ומעמדו של אלישיב וכן נאבק בהשפעה שיש לנוכרים על השלטון ביהודה. בסוף תקופת שהותו הראשונה בארץ הצליח נחמיה להוביל את העם להבדלות מהעמים השכנים וכל הפלגים השונים חתמו על 'אמנה' המבדילה את היהודים מהאוכלוסייה הנוכרית כמו אי מסחר בשבת, אי חיתון עם נוכרים, שמירה על חוקי התורה וכו' .

לאחר שחזר נחמיה לפרס חזרה משפחת הכוהנים הגדולה לשלוט בהעדר כוח אחר ומשום חשיבות הרבה שהייתה לבית המקדש ולמשרתים בו.

סופרים - כשהגיע עזרא לארץ החל להפיץ את "קריאת התורה בציבור" כתוצאה מכך קם ציבור חדש של הנהגה עממית, סופרים אשר היו כוהנים לזוים וסתם אנשים שהמאפיין של כולם היה בקיאות רבה בתורה. הם לימדו את העם תורה, העתיקו ספרי תורה, פרשו את החוקים בה וניסו להתאימם למציאות היומיומית בארץ. למעמד הסופרים הייתה השפעה רבה על העם כיוון שהיו קרובים לבעיות העם והבינו אותן. בשלב מאוחר יותר הם יגיעו לדרגת מנהיגות.

אנשי כנסת גדולה 85 - האנשים שחתמו על 'האמנה' כדי לקיים את דברי התורה בתקופת עזרא ונחמיה. הם נהגו להתכנס רק בזמן שהתעוררו בעייות חמורות והיה צורך לשאול את נציגי העם. הכנסת הגדולה היא המוסד הראשון מתקופת שיבת ציון אשר דאג לתקן תקנות שתאמו את צרכי העם. היה לה צביון עממי והיא יצגה ייצוג הולם את בעיות העם. ממנה יצאו מנהיגים רוחניים.